

Beszámoló

A kutatás a relokációk, azaz a nemzetközi termelés-áthelyezések többféle szempontú vizsgálatát tűzte ki célul. A termelés-áthelyezésnek a magyar gazdaság és az itt eszközölt közvetlen külföldi tőkebefektetések szempontjából kiemelt a jelentősége. Nemcsak a magyar, hanem az európai gazdaság szempontjából is óriási a szerepe, az Európán belüli munkamegosztás változása, az európai versenyképesség fenntartása, illetve javítása szempontjából is meghatározó a jelentősége. Ennek ellenére keveset tudunk a termelés-áthelyezésekről, aminek részben oka az, hogy az elérhető áru- és tőkeáramlásra vagy foglalkoztatásra vonatkozó adatokban nem különülnek el a relokációhoz kötődő változások. Kutatásunk ebben a tekintetben egy olyan módszertani megközelítéssel élt, ami a szakirodalomban eddig kevésbé volt elterjedt. Köszönhetően ennek, néhány területen sikerült megerősítenünk a nemzetközi szakirodalom eddigi eredményeit, más területeken pedig újjal gazdagítanunk azokat.

A kutatást elsősorban egy olyan speciális adatbázis alapján végeztük el, amelyet az OTKA-projekt keretében állítottunk össze a 2003-2011 közötti kilenc éves időszakra. Az ágazati vizsgálatok esetében erre az adatbázisra támaszkodtunk. Kiegészítettük az adatbázist statisztikai adatokkal (elektronika: Szanyi, Sass, 2012), részletes vállalati esettanulmányokkal (autóipar: Szalavetz, 2010, Rugraff, Sass, 2012), és kérdőívvel vezetett, félig strukturált vállalati interjúkkal (üzleti szolgáltatások: Sass, 2008; Gál, Sass, 2009; Sass, 2011; Hardy et al., 2012, Sass-Fifekova, 2012; autóipar: Rugraff, Sass, 2012, illetve Rugraff, Sass, Europe-Asia Studies c. folyóiratnak beadott publikáció). Az elkészült országvizsgálat (Éltető, Sass, 2009) esetében is használtuk az adatbázist, és makroadatokat alapján számított indexeket. A módszertani problémák elemzését az egyes tanulmányokban külön-külön közzétük, s hasonlóan, a szakirodalmi áttekintés is az egyes publikációkban külön-külön szerepel.

Általános jellemzők (Sass, 2012 illetve Sass, Hunya, 2012):

A 2003-2011 közötti időszakra vonatkozó adatbázis elemzése alapján röviden összefoglalva a kutatás eredményei a következők:

1. A Magyarországra irányuló termelés-áthelyezések legfontosabb ágazatai az egymással szoros kapcsolatban levő autóipar és elektronika, illetve az üzleti szolgáltatások. Az időszak második felében nőttek a magasabb hozzáadott érték képviselő gyógyszeriparban és kutatás-fejlesztésben is a relokációk. A hagyományos, munkaintenzív ágazatokban a vizsgált időszakban már kevés projektet találtunk (azok is, amennyiben Magyarországra irányuló termelés-áthelyezésről van szó, komplex tevékenységek ide-helyezését jelentik).
2. Főleg a német és USA-beli multinacionális vállalatok mozgatják termelésüket, elsősorban európai termelésüket, kivéve a szolgáltató szektorban, ahol, pl. az üzleti szolgáltatások esetében viszonylag gyakran érintettek Európán kívüli telephelyek is. Az USA-beli és az osztrák „multik” tűnnek a legmozgékonyabbnak, változtatják leginkább a telephelyeiket (még az ágazati összetételt figyelembe véve is). A többi európai multinacionális vállalat kicsit később kezdte átszervezni termelését a relokációk révén, pl. a skandinávok (a svédek kivételével) viszonylag későn indultak, és Magyarországon a britek is relatíve későn jelentek meg.
3. A termelés-áthelyezések elsősorban Európán belüli mozgásokat jelentenek, főleg Nyugat-Európából (adatbázisunk alapján elsősorban Németországból) Kelet-Európába (főleg az új

tagországokba) tartó mozgásokat, azonban jelentőségük sokkal kisebb annál, pl. az érintett munkahelyek számát tekintve, mint amit a média sugall.

4. A Magyarországról történő relokációk több országot érintenek, azonban a megszünt munkahelyek száma alapján Kína vezet: a termelés-áthelyezésekhez kapcsolódó magyar munkahelyek kb. egyharmada ment az ázsiai országba a vizsgált időszakban.

Ágazati elemzések (Szalavetz, 2010; Rugraff, Sass, 2012; Szanyi, Sass, 2012; Gál, Sass, 2009; Sass, 2010; Hardy et al., 2011; Sass, Fifekova, 2011)

Az ágazati elemzések röviden összegzett eredményei a következők:

1. autóipar

Az autóipar (az autóelektronikai iparral erősen összefonódva) a termelés-áthelyezések meghatározó ágazata.

A vállalati esettanulmány legfontosabb következtetése, hogy a termelés relokációjának céljával létrehozott helyi leányvállalatok, bár *per definitionem* konszolidációs fázisban lévő iparágak kifutó termékeinek gyártására jönnek létre, periférikus, a fejlett országokénál alacsonyabb bérköltségekkel jellemezhető telephelyeken – jelentős fejlődési pályát futhatnak be, amennyiben a leányvállalat proaktív módon kezdeményezi/felgyorsítja azt a folyamatot, amit a szakirodalom a multinacionális vállalat alkotóelemeinek koevolúciójaként ír le. A leányvállalat pozíciója vállalati funkcióinak bővülésével javul, nem pedig a termelés felfutása vagy a gyártott termékek technológiai szintjének emelkedése következtében.

2. elektronika

- válság-időszakok idején megemelkedik az elektronikai termelés-áthelyezések száma;
- a 2003-2010-es időszakban a Magyarországról kifelé irányuló relokációk számának növekedését észleltük;
- vállalati esettanulmányok és a tevékenységek elemzése azt jelzik, hogy a Magyarországról elvitt termelést a magyarországi tevékenység „upgrading-je” kíséri;
- a multinacionális vállalatok nemzetisége igen heterogén, különösen az összes termelés-áthelyezéshez viszonyítva;
- a relokált tevékenységek (projektek) regionális koncentrációja igen magas Magyarországon.

3. üzleti szolgáltatások

Magyarország (Csehországgal és Lengyelországgal együtt) fontos célpontja lett az üzleti szolgáltatásokban megvalósuló termelés-áthelyezéseknek, elsősorban a kétezres évek elejétől kezdődően. A vertikális FDI-t vonzó lokációs előnyöket speciálisan az ágazatra vetítettük. (Barba Navaretti, Venables, 2004 alapján) Ennek eredményeképpen a vonzó tényezők:

1. a tevékenység által intenzíven használt termelési tényező olcsóbban (és ugyanolyan vagy jobb minőségben) érhető el az adott helyszínen; az üzleti szolgáltatások ágazat esetében ez a speciálisan szakképzett, nyelveket (sok esetben több nyelvet, egyes esetekben speciális nyelveket) beszélő, relatíve olcsó munkaerőt jelenti
2. a termelés dezintegrációjából fakadó költségek mérséklése, az ágazatban ez elsősorban az infokommunikációs infrastruktúra milyenségét és árait jelenti, de a tevékenység jellemzőitől függően fontos lehet a gyors elérhetőség (elsősorban repülőtérről, gyakori

repülőjáratok egy-egy városba, esetleg közelebb fekvő központ esetén közúti elérhetőség), más esetekben az eltérő vagy azonos időzóna; általában véve fontos az intézményi nyitottság és szabályozási „közelség” (EU-tagság) is.

3. költségcsökkentés (a vertikális beruházások érzékenyebbek a költségekre a horizontálisoknál): egyéb költségek: beruházási kedvezmények; skálahatékonyság, egyéb infrastrukturális költségek (pl. irodabérlés), a szellemi tulajdonjogok védelmének szintjéhez kapcsolódó költségek; munkaerőpiaci szabályokból eredő költségek; kulturális közelség révén
4. további költségek, amelyek nem válnak el a horizontális FDI-étől, vagyis általában fontosak a külföldi befektetők számára (pl. az általános üzleti, gazdasági, politikai környezet)

Bemutattuk, hogy a tevékenység sajátosságaitól függően az egyes elemek súlya változó lehet.

Ország-elemzés (Éltető, Sass, 2009)

A relokációs folyamatban Magyarország eddig elsősorban a „fogadó” oldalon, Olaszország pedig a „küldő” oldalon vesz részt. Várakozásainkkal ellentétben a közvetlen külfölditőke-befektetések, a magyar-olasz külkereskedelem és vállalati adatbázisok vizsgálata nyomán a két ország közötti termelésáthelyezés viszonylag alacsony szintjét találtuk. Ez más relációkhoz képest a két ország egymás számára jelentett relatív gazdasági „fontosságát” is csökkentette. Nagyon kevés példát találtunk arra, hogy olasz cégek hoznák át Magyarországra kapacitásaikat. Egy nagyobb ügylet alapján valószínűsítjük, hogy ennél jelentősebb mértékben érinti a kétoldalú kapcsolatokat az, amikor más nemzetiségű multinacionális vállalatok telepítik át addig Olaszországban végzett termelésüket Magyarországra. Az elemzés felhívja a figyelmet arra, hogy az olasz gazdaságnak és vállalatoknak a globalizáció kihívásaira adott válasza más, mint angolszász, német, vagy akár francia társaiknak. Az olasz vállalatok kevésbé és másként – egyelőre nem megítélhetően jobban vagy rosszabban, hiszen a sikeres olasz régiók változatlanul viszonylag jól teljesítenek – „használják” a termelés-áthelyezés kínálatát lehetőségeket. Az eltérő válasz egyik fontos oka a kis- és közepes vállalati szektor és a vállalatok között kialakuló együttműködés (klaszterek, ipari körzetek) jelentősége lehet, amely a makroadatokban nehezen észrevehetővé teszi a kisebb méretű vállalatoknak tulajdonítható változásokat, történéseket.

Fogadó gazdaságra gyakorolt hatás (Sass, 2011 és Hardy et al., 2011)

Az üzleti szolgáltatások esetében vizsgáltuk kiemelten a fogadó gazdaságra gyakorolt hatást a relokációk esetében, mert itt időben, és többé-kevésbé projektenként is elválnak egymástól a vertikális típusú, hatékonyság-kereső, termelés-áthelyezési célú projektek a horizontális típusúaktól, amelyek fő motivációja a piacszerzés. Az üzleti szolgáltatások esetében a fogadó gazdaságra gyakorolt hatásonál hat különféle csatornát mutattunk be, amelyen keresztül ezek a hatások érvényesülnek: a szakképzett munkaerő iránti kereslet emelése; előre- és hátramutató kapcsolatok (backward and forward linkages), technológiatranszfer, a szakképzett munkaerő mozgása, a helyi infrastruktúrára és szolgáltatásokra gyakorolt hatás, az üzleti környezetre gyakorolt hatás, regionális hatás. Azt találtuk, hogy a legjelentősebb a szakképzett (elsősorban frissen egyetem/főiskolát végzett és nyelvtudással rendelkező) munkaerő iránti kereslet emelésére gyakorolt hatás. Ugyanakkor a munkahelyek általában közepesen komplex tevékenységek végzését jelentik (bár

találtunk példát gyakorlatilag fizikai munkavégzésre (iratok mozgatása), illetve nagyon komplex, magas szakképzettséget igénylő (matematikai modellezés) munkákra is). Fontos következtetésünk volt, hogy a fogadó gazdaság más szereplőivel megvalósított előre- és hátramutató kapcsolatok minimálisak, kivéve az ú.n. konfluens eseteket, amelyek esetében a vertikális és horizontális elemek keverednek. Ez utóbbi esetben is inkább az előremutató kapcsolatok jelentősek. A szakképzett munkaerő mozgásából adódó, helyi gazdaságra gyakorolt hatásokat leginkább csak a számítástechnikával összefüggő munkákban találtuk jelentősnek. A regionális hatást korlátozza, hogy a projektek túlnyomó része Budapesten valósul meg. (Ez Szlovákiában is így van, Csehországban kicsit enyhébb, mert Brno is fontos telephely Prága mellett; Lengyelországban viszont jelentős a relokációs projektek térbeli szórása.)

Relokációs kockázat (Rugraff, Sass, 2012)

A multinacionális vállalatok egyik fontos kompetitív előnye a nagyobb mobilitás a hazai (csak egy országban tevékenykedő) vállalatokhoz képest. A mobilitás részben megmagyarázza, miért hatékonyabbak a multinacionális vállalatok a nem multinacionális vállalatoknál. Ugyanakkor a szakirodalom szerint a multinacionális vállalatok nem lesznek mobilabbak válság idején, nem zárják be sűrűbben vállalataikat és nem viszik át a termelést más (olcsóbb) telephelyekre. Három tényező magyarázza ezt a viszonylagos „immobilitást” válság idején. Egyrészt a multinacionális vállalatok leányvállalatai ellenállóbbak a válság idején, mint a nem multinacionális vállalatok, az anyavállalati irányítás miatt; másrészt a válságidőszakok lehetőségeket is nyitnak a multinacionális vállalatok előtt, harmadrészt mivel a feltörekvő országok általában gyakrabban kerülnek válságba, mint a fejlett országok, ezért a multinacionális vállalatok ezt a tényezőt beépítik várakozásaik közé. Az összegyűjtött közvetett információk alapján azt láttuk, hogy a válság nagymértékben sújtotta a magyarországi autógyártókat és beszállítókat, akik a termelés csökkentésével, elbocsátásokkal, a tevékenység átszervezésével reagáltak erre. Ugyanakkor sem az autógyártók, sem a beszállítók nem helyezték át termelésüket alacsonyabb bérű országokba. A tizenöt vállalatvezetővel lefolytatott interjú megerősítette a vállalatok „ragaszkodó” attitűdjét, és segítette megmagyarázni viselkedésük mozdatórugóit. Két fő tényezőt emelhetünk ki, mint amelyek segítenek megérteni ezt a viselkedést: a leányvállalatok pozícióját az értékláncban és a lehetőségeket. Az értéklánc-pozíció tekintetében: a multinacionális vállalatoknak meg kell határozniuk az értékláncuk szervezeti formáját és a különböző üzemek ebben elfoglalt helyét. A két legfontosabb magyarországi autógyártó, az Audi és a Suzuki a kétezres években elhatározta, hogy bővíti termelését és a magyarországi üzemek (legalább részben) feljebb lépnek az értékláncban. Mivel az autógyártók szerepe változatlanul meghatározó a globális autóiipari értékláncban, ez a döntés a beszállítók számára is jelzésértékkel bírt. A lehetőségeket tekintve: a válság érzékenyen érintette az autóiipart, ugyanakkor Magyarországon több kínálati oldali lehetőséget is megnyitott. A gyártók és beszállítók termelési költségeinek lassú növekedését (sőt csökkenését) okozták az alacsony és lassan növekvő bérek, ezen felül a gyenge szakszervezetek és a változó jogszabályok lehetővé teszik a munkaszervezés rugalmasságának növelését. Ebből a szempontból akár a gyengülő valutának is lehet pozitív versenyképességi hatása (elsősorban a kisebb és nem-multinacionális gyártók számára). Ezek a lehetőségek magyarázzák, hogy miért nem változtattak jelentős mértékben a Magyarországot érintő stratégiájukon a multinacionális vállalatok ebben az ágazatban. Ugyanakkor a relokációk hiánya nem jelenti, hogy középtávon nincsen ilyen kockázat Magyarország számára.

A vállalati megkérdezésekhez kapcsolódva kidolgoztuk az autóipari beszállítók tipológiáját a relokációs veszély alakulása mentén. Négyféle beszállítót különböztettünk meg ebből a szempontból: feledik körös (a megrendelő autógyártóval legszorosabban együttműködő) beszállítók, globális beszállítók, regionális beszállítók és helyi beszállítók, és azt mutattuk be, hogy a relokációs veszély a tipológia két szélén a legalacsonyabb: a feledik körös és a helyi kézben levő, helyi beszállító kis- és középvállalatok esetében. A követő beszállítóknak közel kell maradniuk az autóipari gyártókhöz. Csak akkor helyezik át a termelést más országba, ha a vezető vállalat is ezt teszi. A helyi kézben levő, helyi beszállító kis- és középvállalatok esetében hiányoznak a technikai, pénzügyi és menedzseri kapacitások arra, hogy nemzetközi vagy regionális szinten fejlődjenek tovább. A másik oldalon, a globális és a regionális beszállítók esetében magas a relokációs kockázat. Ők kevésbé beágyazottak helyileg, mint a feledik körös és a helyi beszállítók, és amennyiben érdekük úgy kívánja, megvannak a képességeik és eszközeik arra, hogy olcsóbb bérű országokba helyezték át a termelést.

Olajárak és relokáció (Pellényi, Sass, 2008)

Az olajárak relokációkra gyakorolt hatását külkereskedelmi és ipari statisztikák elemzése alapján vizsgáltuk. Bár a termelés-áthelyezést Európában leginkább a bérköltség csökkentése motiválja; az utóbbi években egyes energiaigényes iparágak is áttelepülnek az olcsóbb nyersanyagok, energiaforrások kiaknázása érdekében. A külkereskedelmi és ipari termelési statisztikákból világosan kimutatható a termelésáthelyezés Nyugat-Európából Kelet-Európába és az EU-n kívülre a műtrágya, műszál, üveg, kerámia, papíráru, gumiabroncs és gumicső gyártása terén; részleges bizonyíték van relokációra például a ruhafesték, a szerves vegyi anyag és a műgumi gyártásában. Az irodalom említi az alumíniumkohászat EU-n kívülre költözését is; továbbá az olcsóbb nyersanyag miatt hosszabb távon a kőolaj-finomítás fokozatos Közel-Keletre települése is elképzelhető. E folyamatokat az emelkedő olajáron túl természetesen az is motiválhatja, hogy a termelők közelebb kerülhetnek az európainál sokkal dinamikusabban fejlődő ázsiai piacokhoz. A kevésbé energiaigényes feldolgozóipari ágak körében a növekvő szállítási költségek visszatartó erőt jelenthetnek a termelés-áthelyezéssel szemben. Ám ezt a megtakarított termelési költségek a legtöbb esetben egyelőre jelentősen felülmúlják. Ahhoz, hogy a dráguló szállítás ezt kioltsa, az olaj árának akár 165 dollár/hordó fölé kell emelkednie. Ráadásul a szállítási költség kevésbé releváns azok számára, akik a dinamikusan bővülő távol-keleti piacok kiszolgálására települtek át. Így, bár a költözést fontolórnak végig kell gondolniuk a magas és változékony olajárak kockázatait, a visszatartó erő csekély lehet.

Válság és relokációk (Sass, 2012, Sass, Hunya, 2012)

Ebben a tekintetben ugyan nem tudtunk erős állításokat megfogalmazni, de valószínűsítettünk néhány folyamatot. A relokációs projektek száma és az FDI-projektek számából való részesedése és az érintett munkahelyek számának alakulása alapján valószínűsítettük, hogy a válság elején az ú.n. keresleti hatás dominál (a kereslet visszaesése miatt a termelés-áthelyezések száma is csökken). Ugyanakkor a válság második felében a relokációk számának és részesedésének meredek emelkedése arra enged következtetni, hogy az ú.n. helyettesítési hatás erősebb lehet, ami az emelkedő verseny-nyomás miatt a költségek csökkentésére sarkallt vállalatok részéről a termelésnek új, olcsóbb telephelyekre való költöztetését jelenti.

A válság időszakában – az adatbázis elemzése alapján – azt találtuk, hogy a válság előtti időszakhoz képest több lett az ú.n. re-shoring vagy back-shoring („termelés-visszahelyezési”) esetek száma, amikor a Magyarországról más országba (főleg Ázsiába, azon belül is Kínába) kihelyezett termelést

visszahozzák, esetleg csak ázsiai telephellyel rendelkező európai multinacionális vállalatok magyar telephelyet is nyitnak, részben ide hozva vissza az ázsiai termelést.

„Függőben” levő (beadott, de még nem megjelent vagy elfogadott) publikációk:

Rugraff E.; M. Sass: Financial Crisis and Hazard of Relocation in Emerging Economies: Evidence from the Hungarian Car Industry (2011. márciusában adtuk be az Europe-Asia Studies-nak (IF=0.578), 2012. júniusában kaptuk meg a két lektori véleményt, amelyek a cikkben változtatásokat javasolnak, jelenleg is dolgozunk ezeken.)

Sass M. , G. Hunya: Escaping to the East: Relocation of business activities to and from Hungary during the recent crisis, WIIW Research Report